

APIE NAUJĄ / SENĄ RUSIJOS IMPERINĖS POLITIKOS APOLOGETIKĄ

Rec.: Бендин А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.). Минск: БГУ, 2010.

Per pastaruosius keletą metų pasirodė net kelias istorinių knygų rusų kalba, skirtų konfesinei istorijai vadinamuosiuose vakariniuose Rusijos imperijos pakraščiuose „ilgajame XIX šimtmetyje“. Tai neturėtų reikšti kokio nors domėjimosi šia problematika „bumo“ šiandieninėje Rusijoje. Bažnyčios, tarpkonfesinių santykių istorija ir toliau domina nemažą skaičių tyrinėtojų, o domėjimasis vakariniais imperijos pakraščiais – buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėmis – yra gerokai prisloęs. Jo gerokai mažiau nei būta prieš maždaug dešimtmetį, kai ir buvo pradėtos rengti minėtos knygos.

Faktas, kad šios knygos publikuotos rusų kalba, neturėtų sukurti iliuzijos, esą visi šie tyrimai daugiau ar mažiau priklauso tai pačiai ar panašiai mokslinių tyrimų paradigmam¹. Greta solidžių, gausiais archyviniais bei publikuotais šaltiniais paremtų ir į tarptautinį mokslinį diskursą gerai integruotų monografijų² yra ir to-

¹ Ką tik pasirodė ir amerikiečių istoriko Paul Werth straipsnių rinkinys rusų kalba, kuriame taip pat nagrinėjama konfesinė problematika vakariniuose imperijos pakraščiuose: *Верт Пол.* Православие, инославие, иноверие: Очерки по истории религиозного разнообразия Российской империи / перевод с англ. Наталии Мишаковой, Михаила Долбилова, Елизаветы Зуевой и автора; научный ред. перевода М. Долбилов. Москва: Новое литературное обозрение, 2012. Paminėti reikėtų ir Rusijos mokslų akademijos Sankt Peterburgo istorijos institute 2009 m. argintą Irinos Vibe disertaciją: *Вероисповедная политика самодержавия в Западном крае (1830–1855)*. Šis darbas kol kas nebuvo publikuotas atskira knyga.

² *Долбилов М. Д.* Русский край, чужая вера:

kių, kurių skaitymas XXI a. kelia daugiau nei nuostabą. Štai Sankt Peterburgo universiteto leidykloje 2007 m. buvo išleista A. Tichonovo knyga, skirta konfesinei imperijos politikai musulmonų, judėjų bei katalikų atžvilgiu³. Rašydamas apie trečiąją tos politikos elementą minėtas autorius konstatuoja, kad imperijos valdžia nesikišo į „vidinį“ katalikų ir kitų kitatikių gyvenimą, tik „griežtai sekė“, kad šių konfesijų atstovai neplėstų savo įtakos „naujiems gyventojų sluoksniams“, o štai 1905 m. buvo visiškai sulygintos Katalikų ir Stačiatikių bažnyčių teisės. Autorius leidžia suprasti, jog tai buvusi klaida: „Tai [turimas omenyje 1905 m. balandžio 17 d. Tolerancijos įsakas – *D. S.*] atvedė ne prie susitaikymo, bet prie dar didesnio santykių tarp Katalikų Bažnyčios Rusijoje ir valstybės paaštrėjimo, atskleidusio akivaizdų dalyką: Vakarų krašto Romos katalikų dvasininkija visada užėmė visiškos nepriklausomybės nuo Rusijos valdžios poziciją.“⁴ Toks imperijos kaip teisingos ir teisėtos ir Katalikų Bažnyčios ar katalikų dvasininkijos kaip agresyvios ir su priemonėmis nesiskaitančios jėgos vaizdavimas būdingas ir čia aptariamai A. Bendino monografijai.

Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. Mano recenzija, kurioje pareikšta ir kritinių pastabų: *Российская история*. 2012, № 4, с. 61–64.

³ *Тихонов А. К.* Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти XVIII–XX в. С.-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 2007.

⁴ *Ibid.*, с. 232.

Nors autorius yra iš Minsko, nieko „baltarusiško“, jei neskaitysime panaudotų archyvinių šaltinių iš Baltarusijos archyvų ir neslepiamo priešiško daugumai šiuolaikinių baltarusių tyrinėtojų, šioje knygoje nėra.

Iš pirmo žvilgsnio knyga daro solidžios mokslinės monografijos įspūdį: ji susideda iš dešimties nemažos apimties skyrių, kuriuose daugiau ar mažiau chronologine tvarka parodoma, su kokiomis konfesinėmis problemomis susidūrė imperinė valdžia ir kaip jas bandė spręsti. Daugiausia dėmesio skiriama tam, kaip valdžia bandė padidinti stačiatikių skaičių, kaip buvo reguliuojamas tikybos dėstymas, kaip kito konfesinė politika XX a. pradžioje, su kokiomis problemomis valdžia susidūrė po jau minėto Tolerancijos įsako paskelbimo 1905 m. Knygoje panaudota daug pirminių šaltinių (iš Baltarusijos, Rusijos bei Lietuvos archyvų), pristatyti įvairūs valdininkų debatai dėl konkrečių konfesinės politikos priemonių; aprašyta gana daug konkrečių konfesinės politikos įgyvendinimo ar tarpkonfesinių santykių epizodų. Taip pat reikia pasakyti, kad su kai kuriais autoriaus teiginiais galima sutikti. Pavyzdžiui, su teiginiu, jog Katalikų Bažnyčios suvaržymai, įvesti po 1863 m. sukilimo, buvo sąlygoti tiesioginio valdžios atsako į, autoriaus požiūriu, nelojalios visuomenės grupės – katalikų dvasininkų veiksmus, bet kartu imperijos mastu nekeitė šios Bažnyčios kaip „toleruojamos“ statuso (p. 7); su konstatavimu, kad masinis baltarusių katalikų perėjimas į stačiatikybę XIX a. septintame dešimtmetyje daugiausia buvo nulemtas civilinės valdžios pareigūnų, neretai naudojusių ir prievartą, veiksmų ir kad tais atvejais labai dažnai pasitenkinta formaliu konfesijos pakeitimu, nekreipiant dėmesio į konfesiją keičiančiųjų įsitikinimus (p. 32–33); arba su teiginiu, kad baltarusių katalikų „integracija“ į „rusų tautybę“ turėjo sumažinti galimo lenkiško sukilimo socialinę bazę (p. 84). Visgi šie recenzuojamos knygos autoriaus apibendrinimai ar surinkta gausi empirinė medžia-

ga niekaip negali panaikinti šios knygos paliekamo slogaus įspūdžio.

Recenzuojamos knygos anotacijoje autorius žada metodologinį naujumą, kritikuoja ankstesnę istoriografiją, esą ji yra perdėm ideologizuota (kai kalba apie šiuolaikinę baltarusių istoriografiją, p. 18–19); arba kad jie nepreten-duoja į visuminį problemos aptarimą (taip įvertinami Th. R. Weekso, P. Wertho, D. Staliūno darbai, p. 21–22), tačiau, recenzento nuomone, tie trūkumai, apie kuriuos kalba A. Bendinas, iš tiesų būdingi kaip tik jo knygai.

Pradėkime nuo to, kad recenzuojamos knygos autorius šiuolaikinei baltarusių istoriografijai prikiša primordializmą. Tačiau nesunku pastebėti, kad pats A. Bendinas yra tipiškas būtent primordialistinio mąstymo pavyzdys. Jo supratimu, baltarusiams realiai egzistavo dvi alternatyvos – arba polonizacija, arba integracija į rusų tautą. Pirmasis variantas, A. Bendino nuomone, yra nenatūralus, nes tokiu būdu baltarusiai „išgyvena ne tik religinio, bet ir etninio susvetimėjimo nuo savo etniškai giminingų kaimynų procesą“ (p. 156). O tapimas rusais yra pagrįstas ir teisėtas procesas. Knygoje ne kartą pabrėžiamas etnis bei lingvistinis, o dažnai dar ir konfesinis baltarusių ir rusų giminingumas: „Tikrovėje vyko etniniu požiūriu giminingų baltarusių integracijos į rusų religinę-etninę bendruomenę procesas. Tas procesas vyko arba bendrų konfesinių ir kultūrinių vertybių pagrindu, kaip buvo su baltarusiais stačiatikiais, arba tik kultūrinių vertybių pagrindu, kaip atsitiko su baltarusiais katalikais“ (p. 10). Todėl vadinamoji rusinimo politika, anot recenzuojamos knygos autoriaus, yra ne kas kita, kaip „socialinė ir nacionalinė baltarusių mobilizacija“ (p. 129), „etninė mobilizacija“ arba „baltarusių katalikų rusiškos tapatybės gynimas“ (p. 432) ir jokių būdu negalima teigti, kad imperinė valdžia siekė baltarusius prievarta surusinti (p. 9).

Perskaičius šią knygą, keistas atrodo ir A. Bendino priekaištas ankstesnei istoriogra-

fijai, esą ji nebuvo pateikusi visuminio konfesinių problemų vaizdo. Aptariamoje knygoje vos kartą kitą šmėkšteli etninės lietuvių žemės, Žemaičių (Telšių) vyskupas Motiejus Valančius nepaminėtas nė karto, apie kirilikos įvedimą lietuvių raštijoje, kuris buvo suvokiamas kaip parengiamoji lietuvių valstiečių vertimo į stačiatikybę stadija, čia taip pat nieko nerasime, nieko šioje knygoje nerasime ir apie slaptas lietuviškas mokyklas (visos katalikiškos nelegalios mokyklos, anot autoriaus, lenkiškos).

Apskritai reikia pasakyti, kad knygoje nerasime daugelio svarbių šiai temai publikacijų. Ignoruojami Michailo Dolbilovo tyrimai⁵, faktiškai visiškai nėra lenkų istoriografijos⁶, ką jau kalbėti apie lietuvių istorikų darbus⁷. Tiesa, prie dažniau knygoje cituojamų istorikų galima priskirti šios recenzijos autorių, tačiau

⁵ Išnašose galime rasti tik vieną M. Dolbilovo publikaciją, parengtą kartu su šios recenzijos autoriumi (p. 22), ir vieną kartu su Aleksejumi Milleriu sudarytą knygą, kuri pateikta literatūros sąrašė knygos pabaigoje (p. 434), bet visai nenaudota monografijoje. Paminėti šie temai svarbūs M. Dolbilovo straipsniai, pasirodę iki recenzuojamos knygos išėjimo: *Долбилов М. Конструирование образов мятежа: Политика М. Н. Муравьева в Литовско-Белорусском крае в 1863–1865 гг. как объект историко-антропологического анализа // Actio nova 2000. Москва: Глобус, 2000, с. 338–408; tas pats. Культурная идиома возрождения России как фактор имперской политики в Северо-Западном крае в 1863–1865 гг. // Ab Imperio. 2001, № 1–2, с. 227–268; Превратности кириллизации: запрет латиницы и бюрократическая русификация литовцев в виленском генерал-губернаторстве 1864–1882 гг. // Ab Imperio. 2004, № 2, с. 255–29*

⁶ Įvade paminėti keli darbai, tačiau kyla rimtų abejonių, ar autorius tas knygas skaitė. Knygoje nemažai rašoma apie Vilniaus vyskupo Eduardo von der Roppo (1903–1907 m.) veiklą, santykius su valdžia, tačiau A. Bendinui nežinomi ne tik lietuvių, bet ir lenkų autorių darbai šia tema: *Jurkowski R. Edward Ropp jako Biskup wileński 1903–1907 // Studia Teologiczne. 1990, t. 8; Kozyrska A. Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność (1851–1939). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004.*

⁷ Kadangi A. Bendinas, panašu, nemoka lietuvių kalbos, tai čia nėra reikalo vardyti V. Merkio, E. Vidmanto, V. Žaltauskaitės ir kitų darbus.

tas citavimas ar nuorodų pateikimas yra labai selektyvus, t. y. A. Bendinas paima tik tai, kas tinka jo koncepcijai⁸. Štai, rašydamas apie XIX a. septinto dešimtmečio valdžios koridoriuose vykusias diskusijas dėl rusų kalbos įvedimo pridėtinėse pamaldose katalikų bažnyčiose (p. 74–84), knygos autorius net neužsimena apie tai, kad šios priemonės šalininkai manė, jog rusų kalbos įvedimas vėliau palengvins baltarusių katalikų pavertimą stačiatikiais, nors knygos pradžioje buvo cituoti darbai, kuriuose šie teiginiai buvo pagrįsti⁹. Apie ne kartą istoriografijoje aprašytą įtakingo žurnalisto Michailo Katkovo poveikį šiems debatams taip pat nė žodžiu neužsimenama.

Vis dėlto didžiausia šios knygos problema yra elementarios šaltinių kritikos nebuvimas. A. Bendinas carinių valdininkų suformuluotus įvykių vertinimus dažnai pateikia taip, tarsi jie atspindėtų objektyvią realybę (pavyzdžiui, p. 29, 77), tad nenuostabu, kad knygoje akcentuojamas esą neteisėtas, moraliai neleistinas Katalikų Bažnyčios veikimas (p. 11, 58, 431), valdžios oponentai apibūdinami tomis pačiomis retorinėmis priemonėmis, kurios ap tinkamos oficialiajame valdininkų susirašinėjime: „lenkų maištininkai“ (p. 129); „religinio ekstremizmo“ atstovai (p. 156); katalikų dva-

⁸ Be to, visai nepaminėta knyga, publikuota anglų kalba: *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007.* Apskritai susidaro vaizdas, kad recenzuojamos knygos autorius moka tik rusų kalbą. Įvade paminėti keli tyrimai anglų kalba, tačiau nėra jokių požymių, kad A. Bendinas būtų tuos tekstus skaitęs. Panašiai gali būti ir su lenkų kalba – pradžioje paminėti keli lenkų istorikų darbai, tačiau neišku, ar jie buvo perskaityti. Tiesa, autorius įvade rašo kaip šaltinį naudosiąs lenkiškai Vilniuje leistą „Kurjer Litewski“, tačiau nuorodas į šį leidinį randame tik du kartus.

⁹ *Сталюнас Д. Может ли католик быть русским? О введении русского языка в католическое богослужение в 60-х годах XIX века // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: антология / Сост. П. Верт, П. С. Кабытов, А. И. Миллер. Москва, 2005, с. 578.*

sininkai veikė „destruktyviai“ (p. 349); jiems būdingas „šventvagiškas elgesys su stačiatikių šventovėmis ir stačiatikių tikyba“ (p. 413); „katalikų pusė“ ėmėsi „psichologinio teroro ir fizinio smurto“ (p. 413); jiems būdinga „religinė-etninė nepakanta“ stačiatikybei (p. 431); ir apskritai Katalikų Bažnyčia nesugebėjo pasinaudoti 1905 m. suteikta religine laisve, nes

jos „bažnytinei tradicijai“ buvo būdingi „nepakantos principai“ (p. 432). O valdžios naudotos konfesinės politikos priemonės tebuvo tik atsakas į šias esą neteisėtas ir nemoralias katalikų veikas (p. 413, 432).

Šių pastabų jau turėtų pakakti, kad skaitytojas susidarytų įspūdį apie recenzuojamos knygos mokslinę vertę.

Darius Staliūnas